

Cemil Meriç ya da Araf'ta Kalmanın Estetiği

Utku Aybudak*

Giriş

Hayatının erken dönemlerinde sesini pek duyuramayan bir isimdir Cemil Meriç. Sesini duyuramayışının sebepleri arasında en önemlisi kuvvetle muhtemel herkesten farklı bir tonda konuşmasıdır. Ölümünün ardından Cemil Meriç üzerine çok sayıda araştırma yapılmış, yazı kaleme alınmıştır ve araştırmacılar tarafından el birliğiyle âraf'a mahkûm edilmiş bir insandır kendisi.

Cemil Meriç'in eserleri, hayatı, belli temalar etrafındaki düşünceleri bolca işlenmiştir. Eşsiz anlatım kabiliyeti akademide Türk Dili ve Edebiyatı kürsülerinde Cemil Meriç Üslubunun tez konusu olmasını sağlamıştır. Meriç'in kim olduğu, neye karşı olduğu, hangi temaları hangi sebeplerle işlediği uzun ve incelikli çalışmalara konu olmuştur ve genel olarak Türk muhafazakârlığında nevi şahsına münhasır bir aydın olarak konumlandırılmıştır.

Hayat hikâyesinin düşüncesi üzerine tartışılmaz büyük etkisi olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Cemil Meriç'in psikolojisi, halet-i ruhiyesi onun hakkında yazarlar tarafından muhakkak söz konusu edilmiştir. Hatta Türkiye'de çok da okumaya alışık olmadığımız bir tür olan psikobiyoğrafik bir çalışma (Beyazyüz & Göka, 2010) da Cemil Meriç'i konu edinmiştir.

* Arş. Gör., Uşak Üniversitesi.

1916-1987 yılları arasında yaşayan Meriç, hayatını geçirdiği tarihi kavşakta yaşananların düşüncesine etkileri hususunda daha fazla incelenmeye muhtaç bir kişiliktir. Bu çalışma, Meriç'i bir makro tarih anlatısının içine yerleştirmeyi hedeflemektedir. Ve onun düşünsel olarak durduğu noktanın Doğu ile Batı arasındaki âraftan çok uzakta olduğu iddia edilmektedir. Cemil Meriç'in ârafı geçmiş ile gelecek, mutlak ile görelî, modern ile postmodern arasında bir yerde aranmalıdır.

Bu çalışma düşünürü bir ideolojik kalıba oturtma çabası değil; metodolojisi ve terminolojisi incelenerek hayatı süresinde dünyanın politik, felsefi ve toplumsal açıdan geçirdiği değişimlerin düşüncesindeki izlerini arama gayretidir. Bu amaçla öncelikle modern dönemden postmodern döneme geçişe kısaca değinilecektir. Ardından Cemil Meriç'in hayatı kısaca anlatılacaktır. Çalışmanın odak noktası düşünürün daha önce ayrıntılarıyla incelenmiş düşünce dünyasının temaları yahut derinlikleri değildir. Bu bakımdan Meriç'in yazılarında yekûn olarak oldukça fazla yer tutan Batı dünyasına dair görüşleri ve Türk aydını eleştirisi meselesine kısaca değinilecektir. Araştırmacılar tarafından Cemil Meriç'e yönelik kalıplaşmış ifadelerin doğruluğu üzerine bir eleştiri getirilmeye çalışılacaktır.

Mutlak ve Görelî

Modernlik ve Mutlak Bilgi

19. yüzyıl makro anlatıların devridir. Artık tüm insanlık tarihi için geçerli kanunların peşinde koşmaktadır düşünürler. Anlatılmak istenenin kapsamı genişlediği gibi akıl yürütmenin mantığı da değişmiştir denilebilir. Aydınlanma devrinin siyaset teorisyenleri yerini sosyolojinin kurucu babalarına bırakmıştır. Sosyolojik düşünce yöntemi ile insanlığın tarihini ve toplumların gidişatını anlamak ve açıklamak mümkün görünmüştür.

Tarihi tedrici bir gelişmenin değil de şematik bir özetleme ile belli iktidar kalıplarının yükselmesi belli iktidar kalıplarının çökmesi biçiminde izah eden Foucault, iktidarın değişiminin doğru bilgi algısının da değişimini getireceğini iddia etmektedir. Bu iddiasını temellendirmek için çok sayıda eser vermiştir. Ona göre her iktidar kendi iktidar yapısına uygun türde bilginin ortaya çıkmasını sağlar. Yeni bir iktidar türü ortaya çıktığında bu yeni türe uygun bir doğru bilgiyi ortaya çıkarma yöntemi de kendini gösterecektir. Hapishanenin doğuşu ve deliliğin tarihi üzerine yaptığı çalışmalar yeni bir iktidar türünün aynı kelimelere nasıl farklı manalar kazandırabildiğinin örnekleri olarak okunabilir (Foucault, 2015b). Orta Çağ'da insan bedeninin bir cezalandırma nesnesi olması son derece normal karşılanmaktaydı. İnsanı özgürlüğünden mahrum ederek cezalandırma ise son

derece istisnai bir nitelik taşımaktaydı. Fakat devrin değişmesiyle beraber hapishaneler bir ıslah etme merkezi olarak ortaya çıktı. Okullar, hapishaneler, fabrikalar belli bir iç disiplinin işlediği büyük kapatılma merkezleri... Bu merkezlerde insan davranışları şekle sokuluyor ve değişen üretim kalıplarına ve buna paralel olarak değişen toplumsal yapıya uygun hale getiriliyordu (Foucault, 2015a). Yeni iktidar türü üretim ile ayakta kalmaktaydı. Üretim her şeyin çözümü demekti ve üretimde yer almayan insan artık problemin bir parçasıydı. Eski devirlerde bir ibret aynası olmakla beraber aynı zamanda değişik ve anlaşılmaz metafizik bir kutsiyetle de halledilmiş olarak görülen deliller ise yeni dönemde "büyük kapatılmanın" etkisinden kaçamadılar ve tımarhanelere kapatıldılar. Deliliğin sınırları da değişmiş, çalışmayı istememek de tımarhaneye kapatılmanın bir sebebi sayılmaya başlanmıştı.

Bu iktidar kendini farklı alanlarda farklı kurumlarla ifade etmekteydi. İnsanoğlu yıllar sonra bu dönemi modern dönem olarak adlandıracaktı. Eskiden bir kopuş, kendisini öncekilerden daha yukarıda hissetme, radikal bir değişim algısı modern dönemde ortaya çıkmış bir algıdır. Modernliğin farklı veçheleri vardı. Kapitalizm ile modernlik arasındaki ilişki sosyal bilimler literatüründe son derece tartışmalıdır ve hangisinin neden hangisinin sonuç olduğu üzerine bir fikir birliği söz konusu değildir, ancak bu tartışmadan bağımsız biçimde genel olarak kapitalizm modernliğin ekonomik alandaki yüzü olarak görüldü. Siyasi alanda ise yeni, merkezi, sağlam bir maliye bürokrasisi olan, daha ileride ulus-devlet olarak adlandırılacak bir politik birim modernliğin temsilcisi olarak kendisini göstermekteydi.

Dünya ekonomisinde kapitalizmden evvel de bölgeler arası ilişkiler oldukça gelişmiş düzeydeydi (Gunder, 2003). Fakat ekonominin boyutları ve bu boyutların ortaya çıkardığı toplumsal sonuçlar mevcut politik yapıyı etkileyecek ölçekte değildi. İktisadi yapıdaki niceliksel büyüme siyasi yapılarda niteliksel değişimleri beraberinde getirdi ve diyalektik olarak yeni siyasi yapı ekonomik büyümeyi hızlandırıcı bir rol üstlendi. Modern dünyanın gelişimi hususunda fazla teferruata girilmeden söylenebilir ki tarihin belli bir döneminde orta ölçekteki devletler, vergi toplama açısından kendinden büyük imparatorluklardan, asker toplama açısından ise kendinden küçük kent devletlerinden daha avantajlı bir konuma geldi. Güçlenen maliye monarkın askeriye de tekeline almasıyla sonuçlandı ve bu siyasal merkezleşme sürecinde devletler tebaalarını kültürel açıdan homojenleştirmeyi de başardılar (Wallerstein, 2010, s. 129).

Yeni Dünya'nın sömürgeleştirilip plantasyonların inşasından sonra Avrupa ticaretinde çok hızlı bir büyüme yaşandı. Ekonomide dolaşımdaki

altın miktarı bir yüzyıl içerisinde 20 tondan 500 tona fırlarken Avrupa, Afrika'ya götürdüğü mamul mal karşılığında yerli ortaklarından köle almaktaydı ve bu köleleri çok yüksek ücretlerle Amerika'daki plantasyonlara satmaktaydı. Bu üç köşeli ticaret de o güne kadar dünya ekonomisinin önemli bir aktörü olmayan Avrupa'nın ticaret hacmini üst seviyelere çıkarmıştır (Sedillot, 2005, s. 146). Yeni durumda yaşanan talep patlamasının sonucunda bir noktada seri üretim sayesinde çok ve ucuz mal satmanın az ve pahalı mal satmaktan çok daha kârlı olduğu anlaşıldı.

Avrupa'nın yeni ulus-devletleri kapitalist üretimin ekonomik avantajını anlamıştı. Modern dünya, üretimin ve kârın sürekli biçimde artırılması şeklinde kendisini göstermekteydi, ancak üretime mukabil bir tüketimi de zorunlu kılmaktaydı. Yeni dünya sistemindeki hiyerarşik ilişkiler de kendisini böylece kurmaktaydı. Üretici merkez ülkeler ve dünyanın geri kalanı. Geri kalan ülkeler farklı roller üstlenebilmekteydi. Doğu Avrupa merkez ülkelerin buğday ihtiyacını, Afrika köle ihtiyacını, Amerika şeker ve mısır ihtiyacını karşılayan merkezler olarak kendisini gösterebiliyordu.

Sonuç olarak 19. Yüzyıla girdiğimizde mesafeler kısalmış, dünya ekonomisi belki de daha önce hiç olmadığı kadar yoğun bir şekilde birbirine eklenmiş ve özellikle bu yüzyılın ortalarında telgrafın icadı ve yayılması iletişimi inanılmaz oranda arttırmıştı. Batı bir şekilde ekonomik hegemonyasını dünyaya kabul ettirmiş ve yavaş yavaş da kültürel ve entelektüel hegemonyasını kurmak işine de el atmıştı. Bu yayılımdan kaçabilenler ancak göçebe, seyrek görünen yahut ekonomik olarak değersiz olarak addedilen bölgelerdeki insanlardı (Hobsbawm, 2010, s. 176).

Her devlet artık merkez ülkeler arasına nasıl girebileceğini düşünüyor, ekonomisini, bürokrasisini ve ordusunu Batı gibi yapmak için çabalıyordu. "Modern" olabilenler için üretimini ve kolonize ettiği alanı arttırmak; olmayanlar içinse "nasıl modern olunur?" sorusu öncelikli gündemi oluşturmaktaydı. Daha önceki devirlerde hayatın her alanına hakim filozoflar gitmiş, yerini belli konularda uzman bilim adamları almıştı. Bugün sosyal bilimler dediğimiz muhtelif uzmanlık alanları da modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıktı denilebilir. O dönemin iktisadi vaziyeti olan serbest piyasayı ve genel olarak ekonomik ilişkileri inceleyen iktisatçılar, devleti ve bürokrasiyi inceleyen siyaset bilimciler, modern ve medeni insanlardan mürekkep toplumları inceleyen sosyologlar ile ilkel ve barbar insanlardan mürekkep kabileleri inceleyen antropologlar (Wallerstein, Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş, 2011, s. 27). Doğa bilimlerinde Newton ve Kopernik devrimleri yaşanmış ve mutlak bilgi imkânsız olmaktan çıkmış insan dışı dünyanın ön görülebilir olduğu anlaşılmıştı. Fizik ile felsefenin tarih

boyunca birbirini etkileyen iki alan olduğu göz önüne alınırsa sosyal bilimlerde de mutlak bilginin peşine düşüleceğini düşünmek hatalı olmayacaktı. Mutlak bilgi arayışı evvela insanlık tarihini büyük anlatılarla açıklama denemelerinde kendisini gösterdi. Sınıf çatışması üzerinden Marks ve evrimci bir gelişim üzerinden Comte insanlık tarihini açıklama niyetindeydiler. Bu dönemin doğru bilgisinin en temel özelliği gözlemlenebilir olması ve tek medeniyet kabulüne dayanmasıydı. Doğru metodoloji ancak ve ancak pozitivizmdi ve tüm toplumların gelişim çizgisinin ucu Batı'nın olduğu yere çıkmaktaydı.

Batı tipi devlet yapılanması ve modern düşünce akımları dalga dalga merkezden çevreye doğru yayılmaktaydı. Osmanlı Devleti'ne de 19. Yüzyıl dolaylarında ulaştığı söylenebilir. Tanzimat dönemi devlet yöneticilerinin kanun ve nizama olan tutkusu, güçlü bir bürokratik aygıtın devletin problemlerini çözeceğine olan inançları ve özellikle askeriye ve maliyede merkezleşme çabaları Batı gibi olma çabalarının sonucu idi (Çetinsaya, 2009). Bunun yanında düşünme biçimi olarak pozitivizm ve seküler bir dünya görüşü de yayılmaktaydı. Osmanlı döneminde bu tarzın en belirgin örneklerini Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet oluşturmaktaydı. Toplumsal olayların açıklamasını tamamen materyalist öğelerden yola çıkarak yapmak ve dini pozitivizme yenilmeye mahkum bir toplumsal olgu olarak görmek düşüncelerinin en belirgin özelliklerini oluşturmaktaydı (Mardin, 2015). Cumhuriyetin önemli fikir hocalarından Ziya Gökalp de tek medeniyet düşüncesini Durkheim'den almıştı ve yeni rejim de dünyada ancak tek medeniyet olabileceği ve milletlerin kendine özgü kültürlerinin hars adını aldığını bu sebeple her milletin mevcut olan tek medeniyetin gereklerini yerine getirmek zorunda olduğu kabulü ile icraatlarını gerçekleştirdi.

Postmodern ve Görelilik

20. yüzyıla girerken dünya sisteminin hegemon devleti şüphesiz Büyük Britanya'ydı. Dünya ekonomisine serbest ticareti, laissez-faire'i salık veren merkez Londra idi. Üzerinde güneş batmayan imparatorluk tanımlaması hiç de mübalağalı değildi, zira dünyanın her köşesinde sömürgeleri vardı. Fakat tarihin bir noktasında bir bölgeyi işgal ederek sömürge haline getirmenin çok maliyetli olduğunu ve bunun yerine ithalatını kendisinden yapan yeni devletlere müsaade etmenin çok daha akıllıca olduğu anlaşıldı (Wallerstein, 2010b, a. 113). Böylece yeni bir döneme giriliyordu. Kolonizasyondan emperyalizme geçilen bu dönemde üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan devletler bağımsızlıklarını kazandı. Takribi 1920-1950

arasında gerçekleşen bu dalgada dünyada devlet sayısı hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere ulaştı.

Sosyal bilimler de iktidarın yeniden örgütlenmesine paralel olarak odak noktasını ve ön kabullerini tedricen değiştiriyordu. Bu değişim doğal bilimlerdeki gelişmelerden de etkilenen bir değişimdi. 1916 yılında Einstein tarafından ortaya atılan genel görelilik kuramı Newton fiziğinin mikro düzeyde geçerli olmayabileceğini ortaya koydu. Felsefede Bergson pozitivist ve materyalist tekele uzun süredir görülmemiş biçimde baş kaldırdı. Artık bütün insanlık tarihini tek bir kuramda açıklamak gayreti gülünecek bir hal almıştı. Üstelik kültürler ve toplumların değerleri arasında hiyerarşik bir sıralama yapılamayacağı fikri yayılmaktaydı. Kimileri için bu değişim modernlikten postmodern evreye geçişin başlangıcı, kimileri içinse bir kopuş değil sadece ileri modern evrenin kendini göstermesiydi (Anderson, 2002). “İlkel”leri inceleyen antropoloji bilimindeki yöntem değişikliği bu geçişi görmek adına önemli bir örnektir. İlkel kabilelerin ilkel olmayabileceği, çok gelişmiş bir dil sistemine, kültüre ve akrabalık ilişkilerine sahip olabileceği görülmüştü. Fransız filozof Baudrillard’a göre artık üretim toplumları aşılmış ve tüketim toplumlarına geçilmişti. Bu dönemde gerçek ve hatta gerçeğe ulaşma yöntemi ortadan kaybolmuştur. Simülasyon ve simülakrlar teorisyeni filozof, içinde bulunduğumuz dönemde bireyin doğruya ulaşma kapasitesinin olmadığını savunmaktadır (Baudrillard, 2012, s. 14-21).

Modernizmden postmodernizme geçiş aynı zamanda dünya sisteminde hegemonya değişimine de sahne olmaktadır. II. Dünya Savaşının ardından enkaz halini alan Avrupa’nın yerine Amerika Birleşik Devletleri kapitalizmin yeni birincil merkezidir ve sömürgeciliğin arkada bırakıldığı bu evrede üçüncü dünya ülkelerinde tüketim kalıplarının yaygınlaştırılabilmesi için kültür emperyalizmine ihtiyaç vardır.

1916 yılında Cemil Meriç doğduğunda doğru bilgi, medeniyet gibi algılar 1987 yılında Meriç öldüğünde olduğundan bambaşkaydı.

Cemil Meriç’i Konumlandırmak

Meriç’in ailesi 1912 yılında Balkan Harbi sebebiyle Yunanistan’dan Hatay’a göç etmiştir. 1916 yılının 12 Aralık günü Hüseyin Cemil Hatay’da dünyaya gelir. 7 Yaşına kadar Antakya’da yaşayan aile, 1923 yılında Reyhanlı’ya yerleşir ve Hüseyin Cemil burada, Reyhanlı Rüştüyesinde okula başlar. 1928 yılında Rüştüyeyi bitirip Antakya Sultanisine yazılır. 1935 yılında yirmili yaşlarında milliyetçidir. Bir dergide yayınladığı ve Fransız etkisindeki okulunu ve hocalarını eleştirdiği bir yazı yüzünden okulu bitiremez

ve İstanbul'a gider. İstanbul'da Pertevniyal Lisesi'ne 12. Sınıftan başlayarak diplomasını alır. 1937'de Hatay'a geri döner ve çeşitli geçici işlerde çalışır. 1939 yılında kütüphanesine de el konularak tutuklanır ve Hatay Hükümetini devirmeye teşebbüsten idamla yargılanırsa da iki ay sonra beraat eder. 1942 yılında öğretmenlik yaparken hayatı boyunca kendisine destek olacak Fevziye Hanım ile evlenir. 1946 yılında İstanbul Üniversitesinde Fransızca Okutmanı olarak göreve başlar. Çeşitli dergilere yazılar yazar ve Fransızcadan kimi eserleri tercüme eder. Özellikle Balzac, Cemil Meriç'in hayran olduğu yazarlar arasındadır. 1954 yılında gözlerini kaybeder ve 1959 yılında yeniden görmeye dair tüm umutları tükenir.

Eserlerine gelecek olursak 1964 yılında "Hint Edebiyatı" ilk telif eseri olarak yayınlanır. 1967'de "Saint Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist" eseri, 1974 yılında ise "Bu Ülke" ve "Umrandan Uygarlığa" adlı eseri yayınlanır. 1978'de "Mağaradakiler", 1980 yılında "Kırk Ambar", 1981 "Bir Facianın Hikayesi", 1984 "Işık Doğudan Gelir" adlı eserleri yayınlanır. 1987 yılında 13 Haziran günü vefat eder.

İdeolojik Savruluşları ve İslamcılığı

Her ne kadar Hatay'da doğup büyüse de Meriç, Rumeli kökenli Türk bir ailenin evladıdır. Doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği çevrede Arap ve Çerkez mahalleleri bulunmasından ötürü Meriç, çocukluğunu dışlanarak ve ezilerek geçirmiştir. Ona göre gözlüklü olması ve farklı bir lisan konuşması diğer çocuklardan gördüğü eziyetin temel sebebidir. Cemil Meriç üzerine yazılmış psikobiyoğrafik bir çalışmada, bu ezilme gerekçelerine bakıldığında İstanbul kökenli olması(lisan) ve çok kitap okuması(gözlük) sebep olarak verildiğinden bir farklılık ve belki de üstünlük duygusunun erken yaşta oluşmuş olabileceğinden bahsedilmektedir (Beyazyüz & Göka, 2010, s. 153). Farklı etnik unsurlar tarafından dışlanmış bir çocukluk ve birinci dünya savaşının ardından paramparça olmuş bir imparatorluk Cemil Meriç'i gençlik yıllarında Türkçülüğe itmiştir. Bu Türkçülüğün şovenizm düzeyinde olduğu kendi ifadesidir.

Antakya'da başladığı fakat bitiremediği lisesinde anadili gibi Fransızca öğrenir. Fransızcayla beraber kendisine Voltaire ve Rousseau'nun içinde olduğu büyük bir medeniyetin kapıları açılır. Vefat ettiğinde ardında çoğu Fransızca ve büyük bir kısmı Batı'nın en meşhur kitaplarından olan 11 bin kitaplık bir kütüphane bıraktığı söylenmektedir (Şahin, 1994, s. 31). Bitmek bilmeyen okuma sevdası Fransızca ile birleşince Batı'nın tüm klasiklerini heyecanla okur Meriç. Marks ile tanışması da bu döneme rast gelmektedir. Hayatının iki yılında kendisini Marksist olarak tanımlamaktadır. Hatta

Marksist olduğunu bir davada hakimın yüzüne haykıracak kadar tutkulu bir Marksisttir. Ancak -kendi ifadesiyle- bunu haykırdığı zaman “tek işçinin elini sıkmış değildi.” (Meriç, 2010, s. 36)

Uzun bir süre Batı kültüründen beslenmiştir düşünür. Ta ki Hint'i bulana kadar. Hint Edebiyatı 1964 yılında basılır fakat kusursuz biçimde yazmak telaşında olan birisinin bu kitabı vücuda getirebilmek için kaç yıl boyunca okuma yaptığı ancak tahmin edilebilir. Cemil Meriç'in Hint ile tanışması metafizik ile, farklı doğruların aynı anda olabileceği gerçeği ile tanışmasıdır aynı zamanda. Maddi dünyanın ardında manevi bir dünya olduğunu ve bu ikisinin birbirine bağlı olduğunu Hint'te öğrenir. O güne kadar mutlak doğrunun peşinde olan düşünürü afallatmış bir coğrafyadır Hint.

Hint'in ardından Osmanlı gelir Meriç'in düşüncesinde. Osmanlı onun sükun bulduğu düşünsel iklimdir. Osmanlı'nın ardından başka bir yer başka bir liman arama ihtiyacı hissetmemiştir. Kendisi de 1964'den itibaren sadece bir Osmanlı olduğunu dile getirmektedir (Armağan, 2010, s.38).

Esasında Osmanlı ne düşünsel olarak ne tarihi olarak yekpare bir bütün değildir. Cemil Meriç'in Osmanlı üzerine düşünceleri onun İslamcılığının ve muhafazakarlığının nevini bize göstermektedir. Meriç Osmanlı klasik döneminin büyük bir hayranıdır. Adeta Osmanlı, dünyada ideal yönetimi ortaya koyan bir devlettir. Ondaki bu klasik dönem övgüsü o kadar üst düzeydedir ki Cemil Meriç'e olan hayranlığından ötürü ona bir kitap yazan Düccane Cündüoğlu bu noktada kendisini eleştirmektedir (Cündüoğlu, 2006, s.149). Tanzimat sonrası Osmanlı ise Batı hayranı ve mukallidi devlet adamları ile entelektüellerin meydanı doldurduğu bir facia hikayesidir. “Tanzimat devrinin aydını, ecdadının kendisi için kurulan bir ziyafet sofrası saydığı Avrupa'yı, erişilmez bir dünya olarak sayıklamaya” başlamıştır (Meriç, Jurnal 1, 2011, 126).

Cemil Meriç hangi fikrin arkasında olduğunu güncel olarak detaylıca açıklamamıştır fakat neyin karşısında bulunduğunu çok iyi izah etmiştir. O, Batı taraftarı tüm Osmanlı düşünürlerinden istihza ve küçümseme ile söz etmektedir. Abdullah Cevdet onun için Gustave Le Bon'a perestiş eden bir zavallıdır (Meriç, Bu Ülke, 2010, s. 163). Said Halim Paşa Tunuslu Hayreddin Paşa gibi İslamcı olarak nitelenebilecek devlet adamları ise en büyük övgülerin muhatabı olmaktadır Meriç'in yazılarında. Cemil Meriç, Osmanlı 19. yüzyılı düşünce adamlarından kendisine yakın hissettiklerini cumhuriyet okuyucusuna tanıtmayı vazife edinmiştir.

Esasında Meriç'e İslamcı demek indirgemeci bir tavidir. O son ve mükemmel Osmanlı'dır (Cangızbay, 2010, s. 533) ama İslamcı olup olmadığı

hep sorgulana gelmiştir. Bu sorgulamanın temel sebebi kanımca Meriç'in ideoloji kavramına olan özgün ve eleştirel yaklaşımıdır. Onun için ideoloji her zaman yarım hakikat niteliği taşır zira ideoloji bir toplumsal sınıfın çıkarlarını koruyan fikirler bütünüdür (Meriç, Bu Ülke, 2010, s. 92). Onun bir öğrencisi Cemil Meriç'in en önde gelen özelliğinin kalıplara karşı olması olduğunu ifade etmektedir (Meriç Ü. , 2006, s. 44). Cemil Meriç, İslamcı diye nitelendirmedi kendisini hiçbir zaman fakat Osmanlı olmaktan hep gurur duydu. Onun en büyük kaygılarından birisi yerli olmaktı ve hiçbir şeyin gibisi olmamaktı (Cangızbay, 2010, s. 535). Osmanlı'nın son dönem düşünürlerine, Batı düşünürlerine ve Hint düşüncesine derinlemesine hakim bir Müslüman düşünürün eserlerinde, özellikle 60'tan sonra yaşanan tercüme çalışmalarıyla Türkiye'de sıkça okunan dönemin popüler İslamcılarından izler bulamamak son derece şaşırtıcıdır. Cemil Meriç Seyyid Kutup'tan, Mevdudi'den İkbâl'den bahsetmez. Müslüman kardeşlere, Afganistan yahut Filistin sorununa pek değinmez. O, bu topraklarda ortaya çıkmamış düşünceye hangi yönden gelirse gelsin kapılarını kapatmıştır. Yurt dışından ısmarlama bir İslamcılık onun tahammül edeceği en son şeylerden birisidir. O Said Halim Paşa'nın Tunuslu Hayreddin Paşa'nın izindedir. Yazılarında İslamcılığın modernist çizgisinin kurucularından Cemaleddin Afgani'ye birkaç yerde değinir ve bu da ancak Afgani'nin Osmanlı topraklarına girmesi ve Osmanlı'ya -yerli olana- temas etmesi sebebiyledir (Meriç C. , Mağaradakiler, 2011, s. 223). 1963 yılında yazdığı "Tanımıyoruz Hint'i" başlıklı jurnalinde çok sevdiği Osmanlı'nın fikirsiz taassup nedeniyle kapılarını Hint düşüncesine kapattığını belirtir ve tasavvufun meydana çıktığı Hint düşünce iklimini bilmek zorunda olduğumuzu haykırır (Meriç C. , Jurnal 1, 2011, s. 147-150). İki nedenle Cemil Meriç'in İslamcılığı her zaman tartışmalı kalmıştır. İdeoloji mefhumuna bu kadar eleştirel yaklaşan bir düşünürü herhangi bir ideolojiye hapsetmek ona haksızlık olacaktır. Bunun yanında Meriç, kendi çağında yaşanan tercüme üzerinden kurulacak bir İslamcılığa da son derece uzak olduğundan onun nevi şahsına münhasır İslamcılığı gölgede kalmıştır. Her şeye rağmen belli şerhler koyarak da olsa o bir ideolojik kampa dâhil edilecek olduğunda bu muhafazakarlık değil İslamcılık olmalıdır. Zira muhafazakarlık bir ideoloji olabildiği kadar bir tavır olarak da görülebilir. Bir ideoloji mi siyasi tavır mı olduğu kişinin neyi muhafaza etmek istediği ile ilgili olarak değişebilir. Örneğin İslam hukukunun yürürlüğe girmesi gerektiğini savunan bir İslamcı, Osmanlı'dan farklı ve yabancı bir politik modelde bu tahayyülünü gerçekleştirmek niyetindeyse muhafazakarlığı tartışma konusu yapılabılır. Fakat Osmanlı müesseselerin korunmasını isteyen herhangi ideolojik

kamptan birisi aynı zamanda muhafazakar bir tavır sahibi olarak değerlendirilmelidir. Cemil Meriç'in kaleminden gayet sarıh bir şekilde muhafazakâr bir tavır içinde İslamcı esintiler gelmektedir. Osmanlı'ya olan sevgisi, dil inkılabına karşı görüşleri, Batı'nın taklidine olan nefreti, İslam'ı, hayatı tanzim eden bir kurallar bütünü olarak görmesi ve bunun en iyi ifadesini Osmanlı klasik döneminde bulduğu düşüncesi bu tasnifin sebepleri arasında gösterilebilir.

Meriç'in Ârafı Neresi?

Çalışmanın girişinde de bahsedildiği gibi Meriç araştırmacılar tarafından Araf'a mahkûm edilmiş bir düşünürdür. Arada kalma, arafta olma, arayış hali onun hakkında yazılan çalışmaların değişmez temasıdır.

Tanıl Bora (2010) için Cemil Meriç "Türkiye'de siyasal ve toplumsal ideolojilerin ana çizgileri, kutupları arasında yatay eksenler çizen" birisidir. Meriç'in ideolojik görüşü sıklıkla müphemlik, belirsizlik ve tanımlanamazlıkla itham edilmektedir. Cemil Meriç'in Osmanlı ve Cumhuriyet üzerine görüşlerini inceleyen bir araştırmacı için onun arafta oluşu Osmanlılığı ve Avrupalılığından ileri gelmektedir (Çağan, 2011, s. 2). Bir başka araştırmacı için Meriç, muhafazakârlık ve sol arasında yatay çizgiler çekmiştir (Bıyık & Acar, 2014). Kültür Bakanlığının Cemil Meriç'i okuyucuya tanıtmak adına pek çok yazardan oluşan kitabında Beriş (2010) için Meriç, arayış mefhumunun ete kemiğe bürünmüş halidir adeta. Bu ülke aydınları içinde huzursuzluktan en çok muzdarip olan odur. Yine aynı eserde Meriç'in psikobiyografisini yazmaya girişen psikiyatrist Murat Beyazyüz (2010), çalışmasını Meriç'in okuyucu ile paylaştığı hangi anılarının onu daimi bir arayışa ittiğini tespit etmek üzerine kurmuştur.

Araf, huzursuzluk ve daimi arayışın yanında bir de Batı ile kurduğu ilişkisi de bilinemez ve tarif edilemez karmaşık bir yapı olarak takdim edilmektedir. Batı'dan nefret mi etmektedir? Tümünden ret mi etmiştir? Meriç, hayatının sonuna kadar diyalektiği ve sınıf çatışmasını bir analiz verisi olarak kullanmıştır. Marks'ın, Proudhon'un, Saint Simon'un bir düşünür olarak büyüklüğünü her zaman teslim etmiştir. Hatta kızının anlatısında Meriç, bahçesine Marx'ın en sevdiği bitki olan defneyi ekmektedir ve Balzac hayranlığı da Marx'ın Balzac'a olan hayranlığından ileri gelmektedir (Meriç Ü. , 2006, s. 65).

Meriç'in Batı ile olan münasebetinde esas meselesinin ve eleştirisinin yerlilikten uzak ve Batı mukallitliğinden öteye gidemeyen bu toprağın yüzeysel batıcı düşünürleri iledir. Bir Avrupa düşmanı değildir yahut onda eurofobi yoktur (2014, s. 159). Hatta Cangızbay (2010, s. 534) için o

“Fransız aydınlanmasının has bir evladıdır.” Meriç için Batı ve Batılı aydınlar bu toprakların sahte aydınlarının pespayeliğini göstermek için bir ayna, bu topraklardaki siyasi ve sosyolojik düşüncenin köksüzlüğünü anlamak için bir basamaktır. Aydın eleştirisi tüm eserlerinde en başta gelen temalardan birisidir. Ve Meriç’in Türk Aydınına yönelik eleştirilerinin de en başında onların yüzeysel ve derinliğine vakıf olmadan Batı düşüncesine müstemleke insanı gibi tutulduğu gelmektedir. Aydınımız “Yunandan çok yunancıdır” (Meriç C. , 2006, s. 14) Tanzimat sonrası “aydınımız kendi toprağından ve kendi insanından koptuğu müddetçe aydındır” (Meriç C. , 2006, s. 27) ve “kalktığını iddia ettiğimiz kapitülasyonlar, ruh dünyamızda bütün habasetiyle yaşamaya devam etmektedir.” (Meriç C. 2010, s. 128) Kendi düşünce ikliminde ve özgün tarihsel koşullar sonucu ortaya çıkan Batı medeniyeti ve Batı düşünürlerinin bizatihi kendisi ile bir problemi yoktur onun. Orası, insanın kendisini entelektüel düzeyde geliştirebileceği kaynaklardan sadece bir tanesidir. Problem, Tanzimat’tan bu yana siyasi olarak yüzümüzü döndüğümüz ve hem ekonomik hem siyasi hem hukuki hem de toplumsal olarak öykündüğümüz Batı’ya karşı kendi kültürünü, irfanını yok sayan taassup düzeyinde bir hayranlıktır. Cemil Meriç, Türk aydınları arasına gönderilmiş bir Franz Fanon’dur adeta. Nasıl ki Fanon, sömürge haline gelmiş siyahî toplumlardaki Batı hayranlığını ve beyaz olana öykünmeyi izaha çalışır; Cemil Meriç de toplumsal düzeyde değil ancak aydınlar düzeyinde esir olunan bir düşünce tarzı ve aşağılık kompleksini gözler önüne sermek istemektedir. Mağaraya kapanmış entelektüel sınıfa hakikat güneşini göstermek vazifesini üstlenmiştir ve bu niyetle yazmıştır.

Arafta olması meselesi ise daha girift bir konudur. Öncelikle arafta olarak adlandırılmasına neden olan etmenlerin neler olduğu üzerine düşünülmeli. Türkiye düşünce tarihinde çeşitli ideolojilerde konaklayıp hayatının belli bir noktasında İslamcı olan düşünürlere çeşitli örnekler verilebilir. Bunlardan en meşhurunu Necip Fazıl Kısakürek oluşturur. Kısakürek, bohem bir hayatın ardından bilindiği üzere Abdülhakim Arvasi ile tanışması vesilesiyle dindar bir hayat tarzını seçmiş ve fikir dünyasını İslamcı çizgilerle donatıp edebi yeteneğini bu uğurda değerlendirmeye karar vermiştir. İsmet Özel de gençliğini sosyalist kampta geçirip daha sonra Amentü şiiri ile İslamcı cenaha geçiş yapmış düşünürlerdendir. Ancak ne Kısakürek, ne de Özel arafta olmak ile itham edilmemiştir. İkisinin de muntazam birer İslamcı olduklarına dair şüphe yoktur. Üstelik ikisi de Batı düşüncesine oldukça hâkim isimlerdir. Onların bu hâkimiyeti onları Doğu ile Batı arasında kalmışlık ithamına maruz bırakmamaktadır, ancak Yeni

Şafak gazetesi Cemil Meriç üzerine yaptığı bir habere “Meriç her şeyden önce araf'ta yaşamış bir münevverdir. Tıpkı Türkiye gibi... Ne Doğulu ne de Batılı... Ne Doğu'yu içselleştirmeye niyetli, ne de Batı'dan beklediği fikri tatmini bulabilmiş.” (<http://www.yenisafak.com/yerel/arafta-bir-hayat-cemil-meric-123562>, 2016) İfadeleriyle giriş yapabilmektedir.

Özel ve Kısakürek örneği bize Cemil Meriç'in arafta olarak değerlendirilmesinin sebebinin hayatındaki ideolojik savrulular olmadığını göstermektedir. Cemil Meriç'in Batı hususundaki görüşlerini dile getirmiştik. Batı ile Doğu arasında kaldığı savının hayatının son yirmi yılı için güçlü şekilde temellendirilebilecek bir sav olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bir arada kalma değil Batı medeniyetini kendi coğrafyası içinde tanıma ve ona saygı duyma söz konusudur.

Bu çalışmanın temel iddiası düşünürün arafta olmadığı değil arafının söylene gelenden farklı olduğu olacaktır. Cemil Meriç, Fransız ekolündeki öğreniminde mutlakı aramayı öğrenmiştir. Modern bir düşünce yapısının etkisi altında entelektüel hayatına başlayan düşünürün etkilendiği isimler büyük bir insanlık anlatısı yapan filozoflar yahut sosyologlardır. Uzun bir süre mutlak olanı, değişmezi aramakla geçirmiştir Meriç. Ancak yaşadığı dönem moderniteden postmoderniteye geçiş dönemidir. Üstelik hayatının belli bir döneminde Hint'i keşfetmiştir. Farklı doğruların aynı anda var olabileceği bir dünyanın kapılarını açmıştır Hint ona. Farklı medeniyetlerin aralarında hiyerarşik ilişki bulunmadan aynı anda mevcut olabileceğini öğrenmiştir. Cangızbay (2010, s. 533) onu bu toprakların ilk postmodernist düşünürü olarak nitelediği yazısında aynı zamanda Meriç'in mutlakın peşinde olduğunu da dile getirmektedir.

Cemil Meriç'in arafı tam da bu noktada yatmaktadır. O mutlakı arayarak yola çıkmıştır ancak dünyadaki egemen görüş değişmiş ve mutlakın aslında olmayabileceği yahut herkese göre farklı olabileceği fikri konuşulmaya başlanmıştır. Cemil Meriç de döneminin düşünce akımlarını sıkı sıkıya takip eden birisi olarak elbette bu akımlardan ve bu gelişmelerden haberdardır. Zaten kendisi de Umrandan Uygurlu'ya adlı eserinde bu fark edişin ifadesini “Bir tek rakam mefhumu veya matematik ilmi yoktur, bir tek ruh kavramı veya psikoloji yoktur, bir tek felsefe ilmi veya modeli yoktur. Kaç kültür varsa o kadar matematik, felsefe, psikoloji veya güzel sanatlar vardır. Her büyük kültür tektir ve her alanda kendi dilini konuşur. Başka kültürlerin anlayamayacağı bir dil.” (Meriç C., 2006, s. 62) şeklinde dile getirmektedir. Doğu, Batı, İslam ve Hint tüm medeniyetlere bir Müslüman olarak saygısını dile getirmiştir ancak mutlak ile görelinin arasında kalmıştır.

Sonuç

Dünya bir iktidar türünden, kolonyalist ve fiziksel güç kullanarak doğrudan sömürü düzenine dayalı bir iktidardan sömürünün daha dolaylı olduğu emperyalist bir modele geçmiştir. Bu geçiş sırasında dünya sisteminin hegemon devleti değişmiş ve merkez ülkeleri arasında öncesine kıyasla farklı bir güç dağılımı gerçekleşmiştir. Yeni durum ve yeni hegemon yeni bir bilmek türünü ortaya koymak zorundadır ve koymuştur da. Bu değişiklikler doğru bilgi noktasında modernitenin ön kabullerini parçalamıştır. Mutlak bilgi sorgulanır hale gelmiştir.

Cemil Meriç de modernite ve postmodernite arasında araftadır. Onun ızdırabı ve arayışı mutlak olan için yola çıkıp mutlak mefhumunun kendisinin olmayabileceğini kavramasıyla başlamıştır. İdeolojik olarak bir arafta olduğu yahut Doğu ile Batı arasında bir ikilemde kaldığı tartışmalı ifadelerdir. Cemil Meriç bedenlen bizim aramızda ama ruhen önceki devirlerde yaşayan bir münevverdir ve onun dünya görüşü ancak birkaç yüzyıl geriye gidilerek anlaşılabilir. Çünkü o kendisini bir Osmanlı olarak görmektedir ve Osmanlı 19. yüzyıl kalıplarında değerlendirildiğinde düşüncesi bütünlük göstermektedir. İdeolojik olarak bir yere yerleştirilemeyen bir adam (Türköne, 2010, s.62) olması bu sebeptir. O, bu topraklara ait olmayan herhangi bir İslami düşünceyi fikriyatının temel direklerinden biri haline getirmeye kökten karşıdır. Yaşadığı dönem itibarıyla Mısır, Pakistan, Arabistan, İran gibi coğrafyalardan onlarca hareket ve düşünür çıkmasına rağmen Meriç, Namık Kemal'den, Ali Suavi'den, Şinasi'den, Tunuslu Hayreddin Paşa'dan bahsetmeye devam etmiştir. Onun için İslam, Türk-İslam Medeniyetinde ifadesini bulan bir şeydir. Diğer Müslüman coğrafyaların düşünürlerine ancak bu toprakların tarihine dokundu ise değinmektedir.

Kaynakça

- Ak, U. (2014). Kendimizi Tanımak ve Öteki: Cemil Meriç’de Avrupa Medeniyetinin Tekelleşmesinin Eleştirisi. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* (2), 153-163.
- Anderson, P. (2002). *Postmodernitenin Kökenleri*. (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armağan, M. (2010). Cemil Meriç’e Kuş Bakışı. M. Yılmaz içinde, *Cemil Meriç* (s. 35-44). Ankara : T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Baudrillard, J. (2012). *Simulakrlar ve Simulasyon*. (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Beriş, H. E. (2010). Bir “Huzursuz” Adam. M. Yılmaz içinde, *Cemil Meriç* (s. 79-88). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Beyazyüz, M., & Göka, E. (2010). Kronolojik Bir Biyografi Yerine Psikobiyografi. M. Yılmaz içinde, *Cemil Meriç* (s. 143-179). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bıyık, H., & Acar, M. (2014). Türkiye’de Muhafazakâr Düşüncesinin Ruhu: Cemil Meriç. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* (39), 71-91.
- Bora, T. (2010). Cemil Meriç. M. Belge içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5 / Muhafazakârlık* (s. 516-521). İstanbul : İletişim Yayınları.
- Cangızbay, K. (2010). Cemil Meriç Üzerine. A. Çiğdem içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 5 / Muhafazakârlık* (s. 533-538). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cündioğlu, D. (2006). *Bir Mabel İşçisi: Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Çağan, K. (2011). Cemil Meriç’in Osmanlı ve Cumhuriyet Üzerine Düşünceleri. *Sosyal Bilimler Dergisi* , 12 (2), 1-14.
- Çetinsaya, G. (2009). Kalemiyeden Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* (Cilt 1, s. 54-72). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Gunder, A. F. (2003). *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* (E. Soğanlılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2010). *İmparatorluk Çağı*. (V. Aslan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- <http://www.yenisafak.com/yerel/arafta-bir-hayat-cemil-meric-123562>. (2016, Mayıs 20). Mayıs 20, 2016 tarihinde Yeni Şafak: <http://www.yenisafak.com/yerel/arafta-bir-hayat-cemil-meric-123562> adresinden alındı

- Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2006). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2010). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2011). *Jurnal 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2011). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2014). *Kırk Ambar 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2015). *Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2015). *Sosyoloji Notları ve Konferansları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Ü. (2006). *Babam Cemil Meirç*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Sedillot, R. (2005). *Değiş Tokuştan Süper Markete*. (E. N. Erendor, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Şahin, D. (1994). *Peyami Sefa Cemil Meriç Ve Atilla İlhan'ın Eserlerinde Batı*. İstanbul: İlgı Yayınları.
- Türköne, M. (2010). Cemil Meirç'in Mağarası. M. Yılmaz içinde, *Cemil Meriç* (s. 62-68). Ankara : T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş*. (N. Ersoy, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- Wallerstein, I. (2010). *Modern Dünya Sistemi 1*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2010). *Modern Dünya Sistemi 2*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayıncılık.